

УДК 34.02:342.721

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Воронова І. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: У статті обґрунтовується актуальність і практичне значення взаємозв'язку загальної культури громадянського суспільства як ціннісного орієнтиру для формування високого рівня правової культури. Наголошується вплив загальноправових цінностей на розвиток правової культури громадянського суспільства та його членів.

Ключові слова: громадянське суспільство, культура соціуму, правова культура, права і свободи особистості, правові цінності, правомірне поведінка, система права, правові закони.

Аннотация: В статье обосновывается актуальность и практическое значение взаимосвязи общей культуры гражданского общества как ценностного ориентира для формирования высокого уровня правовой культуры. Подчеркивается влияние общеправовых ценностей на развитие правовой культуры гражданского общества и его членов.

Ключевые слова: гражданское общество, культура социума, правовая культура, права и свободы личности, правовые ценности, правомерное поведение, система права, правовые законы.

Annotation: The article substantiates actuality and practical value of interdependence of the general culture of a civil society as an integral guideline of high quality lawful culture formation. It is underlined the influence of general legal value on the development of lawful culture of a civil society and its members.

Key words: civil society, culture of social medium, lawful culture, law and personal freedom, lawful values, legal conduct, legal law.

Вивчення змісту, ролі, розвитку правової культури в умовах функціонування громадянського суспільства та становлення правової державності зберігає своє актуальне значення, оскільки будучи ціннісним явищем, правова культура поповнює свій потенціал при співвідношенні з тими ціннісними аспектами, якими є атрибутами соціальної і правової дійсності.

Правову культуру з ціннісних позицій досліджували С.С. Алексєєв, О.Ф. Скакун, Ю.М. Тодика, В.П. Сальников, Н.С. Соколова і багато інших авторів. Теоретичний і практичний інтерес представляє питання про ті ціннісні пріоритети, які притаманні громадянському суспільству і які найбільш помітно впливають на формування правової культури особистості.

Безсумнівно, що при наявності високого рівня правової культури особистість більш успішно використовує свої можливості відносно реалізації тих прав і свобод, які зумовлюють її гідне існування в даному соціумі. Правова культура дозволяє особистості більш впевнено орієнтуватися в складних лабіринтах правової дійсності, знаходити шляхи до мотивації і здійсненню неодмінно правомірної поведінки як самого вигідного та безпечного виду правової поведінки. Правова культура – явище похідне від розвитку суспільства та його культури, які, у свою чергу, формуються під безпосереднім впливом різноманітних політичних, ідеологічних, соціально-економічних, комунікативних та інших факторів. При цьому особливого значення набуває обставина, відповідно до якої правова культура виступає автономною частиною культури соціуму. Між культурою суспільства і правовою культурою виявляються численні точки дотику, складаються механізми взаємодії.

На жаль, у сучасних умовах пріоритетне значення культури як особливого життєвого явища в значній мірі принижується, виводиться на другорядні ролі. В системі поглядів на розвиток громадянського суспільства далеко не завжди підкреслюється дійсна роль культури як потужного засобу впливу на багатогранні суспільні відносини. Правова культура в процесі свого вдосконалення і розвитку постійно спирається на потенціал культури соціуму. Правова культура жодним чином не може бути ізольована, відмежована від культури соціуму і являти собою явище, яке штучно склалося і практично нікчемне.

Другорядний підхід до можливостей впливу культури соціуму на складні процеси становлення правової культури лише підкреслює інструментально-формальний характер такого підходу і нівелює ціннісний початок культури соціуму. Правова культура на такій основі життєдіяльності громадянського суспільства, що формується, не може досягти належного рівня. У підсумку ефективність проведених правових реформ, спрямованих в першу чергу на зміцнення пріоритетних прав і свобод особистості, може не відбутися. Таким чином, в процесі функціонування суспільства і його членів не отримають практичного закріплення ті правові принципи, норми і цінності, які позитивно впливають на розвиток системи права, правотворчий процес, функціонування правоохоронних і судових органів.

Ідеали культури покликані знаходити чітке вираження і повноту в системі значущих суспільних відносин. Соціально-культурні пріоритети, в кінцевому рахунку, будуть сприйматися і правовим життям суспільства, природно знаходити відображення в системі чинного законодавства. Дійсний соціально-культурний ціннісний критерій не може не торкнутися ті сфери правового життя суспільства, які обумовлюють становлення й

розвиток правової культури суспільства й особистості.

Будь-які процеси, які гальмують розвиток культури соціуму, в такій же мірі сповільнюють формування належного рівня правової культури в усіх її проявах. Відповідні державні структури та інститути громадянського суспільства, що формується, покликані своєчасно акцентувати увагу на проблемах розвитку культури, сприяти становленню належних умов для закріплення тих цінностей, які благойдійно впливають на поліпшення якості правової дійсності. На такій основі можуть бути задіяні механізми формування високого рівня правової культури суспільства і особистості. До впливу культури соціуму на розвиток правової культури не слід підходити суто механічно, за явною впевненістю позитивних змін у цьому процесі, оскільки ступінь розвитку культури може бути різною, залежно від відповідного етапу історичного розвитку суспільства і умов, в яких розвивається людська життєдіяльність. Світ культури, представлений як безсумнівна цінність, й є предметний світ відповідних розгорнутих людських здібностей, багатогранної людської діяльності [2, с. 48].

Як ціннісне явище громадянського суспільства культура виступає як духовний вимір всіх форм діяльності, процесів, акцій, які представляють життєдіяльність цього товариства. В умовах формування громадянського суспільства і правової держави головним ціннісним орієнтиром, що обумовлює розвиток, характер і зміст правової культури соціуму та особистості, виступає система права та чинного законодавства, представлена переважно правовими законами. Ціннісний потенціал права, системи чинного законодавства не може повноцінно себе проявляти і здійснювати суттєвий позитивний вплив на свідомість, світогляд, психологію, поведінку особистості в тих умовах, коли життєдіяльність більшості членів суспільства не стикається належним чином з реальним проявом багатогранного різноманіття загальної та правової культури. Будучи глибинним елементом культури, право не тільки вбирає в себе всі її значимі цінності, але і реалізує фундаментальні вимоги і досягнення цивілізації. Завдяки цьому, право стає вагомим ціннісним компонентом в умовах формування і розвитку громадянського суспільства. Будучи складовою частиною культури соціуму, правова культура привносить в систему права відповідні цінності явища і одночасно наближає принципи, норми, механізми права до сфери культурних потреб суспільства. Тим самим правова культура виконує місію сполучної ланки між цінностями культури суспільства і тими структурами права, які становлять найбільший інтерес і практичну значимість для функціонування громадянського суспільства. Ціннісно-шанобливе ставлення членів громадянського суспільства до права, правових законів, юридичних норм є вирішальною мірою наслідком розвиненої системи культури і високого рівня позитивної правосвідомості та правової культури.

Навіть мінімум прояви потенціалу правової культури в суспільстві і в діяльності суб'єктів права

знаходить своє практичне втілення в мотивації та здійсненні передбачуваної і стійкої правомірної поведінки як основи повноцінного функціонування та розвитку громадянського суспільства. Механізми співвідношення правової культури, поваги до правових законів та здійснення усвідомленої правомірної поведінки підкреслюють практичний взаємозв'язок культурних і правових цінностей.

Пізнання правової культури не може бути здійснено у відриві від тих правових цінностей, які характеризують систему права в громадянському суспільстві та правовій державі. Правова культура формується на ідеальних правових пріоритетах, адресованих особистості, її прав і свобод. У цьому плані ціннісним правовим компонентом становлення високого рівня правової культури виступають правові закони, які виходять виключно з інтересів і основних життєвих потреб значної частини членів громадянського суспільства.

Правова культура неодмінно співвідноситься з усіма соціально-правовими цінностями. О.Ф. Скакун обґрунтовано зазначає: «Правова культура суспільства – різновид загальної культури, що представляє собою систему цінностей, досягнутих людством в галузі права і відносяться до правової реальності даного суспільства» [5, с. 509]. Н.С. Соколова також підкреслює: «Правова культура як система духовно-моральних і правових цінностей виражається в досягнутому рівні правової дійсності, нормативних правових актів, правосвідомості, відповідно до яких формується законслухняний спосіб життя і здійснюється правове регулювання суспільних відносин, що встановлюють режим правопорядку в країні» [4, с. 406-407]. Правова культура являє собою вагоме юридичне багатство, виражене у досягнутому рівні розвитку системи права, в арсеналі накопичених правових цінностей, які відносяться до духовної культури і відображають правову прогрес. Багато авторів характеризують правову культуру як цілісне відображення правового життя суспільства. Правова культура являє собою особливе соціальне явище, яке сприймається як якісний правовий стан і особистості, і суспільства [3, с. 629]. Правова культура є відповідною якістю правового життя суспільства, рівнем його розвитку [6, с. 22].

Будучи компонентом загальної культури цивілізованого громадянського суспільства, правова культура фокусує в собі всі цінності права. Вона складається і розвивається на позитивних сторонах правової дійсності, втілює в собі помітні досягнення правової думки, юридичної техніки і практики. Правова культура досить чітко відображає ступінь освоєння індивідами правових здобутків суспільства. Кожен носій високорозвиненої правової культури є активним суб'єктом реалізації своїх природних прав і свобод, які отримали конституційне закріплення. У правовій культурі знаходять відображення високий рівень розвитку всієї правової системи, гідне місце права в житті суспільства, здійснення його верховенства і відповідний до цього стан справ у всій правовій дійсності [1, с. 51]. Модель правової культури особистості, що спирається на правові цінності, відображає ряд важливих моментів. Мова, насамперед, йде про осмислення сутності права з

позицій соціальної справедливості та орієнтації до природних прав і свобод людини і громадянина. Правова культура виходить з визнання пріоритету права над державою. Елементами правової культури стають знання Конституції країни і чинного законодавства, їх оцінка в плані відповідності цінностям права. Неодмінним компонентом правової культури стає повага саме правових законів, прав і свобод кожної людини. Правова культура адекватна вибору правомірної поведінки в будь-яких життєвих обставинах. Наслідком правової культури стає цивільно-правова активність особистості в плані відстоювання своїх прав і свобод.

«Правова культура, - означає американський юрист Л. Фрідмен, - це барометр суспільного життя, яке є одночасно й суспільною силою, яка визначає, як часто той чи інший закон застосовується або порушується на практиці, як його уникають або як їм зловживають. Правова система без правової культури не діє» [8, с. 19].

Суб'єкти правової культури шанобливо ставляться до права як до соціальної цінності, тому вони не виходять за межі правових вимог, обмежують свої помисли, дії, вчинки рамками правомірної поведінки. Об'єктом уваги при мотивації та виборі правомірної поведінки в більшості випадків зовсім не є конкретні закони і юридичні норми. Тут вирішальну роль відіграє саме ставлення особистості до права як до ціннісного явища. У цьому і проявляється змістовна сторона правової культури.

Носію високорозвиненої правової культури, як правило, властива чітка соціально-правова орієнтованість, що припускає, зокрема, такі ціннісні якості, як духовно-моральне мислення, почуття відповідальності, цілком усвідомлене і стабільне повага до права і законів, природна схильність до мотивації неодмінно правомірної поведінки.

Таким чином, в правовій культурі особистості тісним чином поєднуються наступні юридичні стани: ціннісне уявлення про потенціал права і його принципів, визнання пріоритетної ролі правових законів, позитивно розвинене правосвідомість, соціально-правова активність, стійке почуття поваги до цінностей права, схильність до мотивації виключно правомірного поведінки.

Потенціал правової культури обумовлений усім багатством загальної культури, до скарбниці якої свій внесок вносили багато поколінь людей. Правова культура базується не лише на правових цінностях, але й на духовно-моральному потенціалі суспільства. Як відображення культури суспільства, правова культура вносить елементи гармонії в правове життя людей. Будучи осередком накопичених суспільством правових цінностей, правова культура накладає позитивний відбиток на регульовані правом суспільних відносин й тим самим активно впливає на правосвідомість, правовий світогляд людей, які постійно стоять перед необхідністю того чи іншого життєво-правового вибору. Правова культура в поєднанні з потенціалом загальної культури суспільства виступає в ролі своєрідного гаранта духовності, порядку, стабільності в суспільному житті, вона формує ставлення людей до права як до цінності.

Правова культура суспільства неодмінно знаходить відображення і прояв в правовій культурі його членів. Правова культура членів суспільства характеризується їх шанобливим ставленням до права, достатньо повною інформованістю про зміст законів і юридичних норм, цілеспрямованим зверненням до правомірної характером поведінки у відповідних життєвих ситуаціях [7, с. 35]. Правова культура особистості є органічна єдність: а) позитивно розвиненої правосвідомості; б) правових знань, навичок, досвіду; в) природно сформованого почуття поваги до потенціалу права; г) чіткого усвідомлення власних прав, свобод, обов'язків, відповідальності та поваги прав і свобод інших членів суспільства; д) правової активності (ініціативи); е) мотивації усвідомленого правомірної поведінки. Отже, носій високого рівня правової культури – ініціативний учасник правової дійсності і потенційний суб'єкт правомірної поведінки.

На природній повазі до цінностей права і належному рівні правової культури складається одна з важливих правових засад громадянського суспільства – повага до прав і свобод інших членів суспільства, як до своїх власних. У відповідності з цим принципом кожний суб'єкт права, визнаючи цінності права, повинен утримуватися від будь-яких дій, які прямо чи опосередковано можуть погіршити соціальний і правовий статус того чи іншого індивіда, порушити його правової комфорт. Мова йде не лише про виключення протиправних діянь, а й про недопущення вчинків з формально-юридичної точки зору цілком правомірних, але таких, які свідчать про певне зловживання правом.

Викладений матеріал дозволяє зробити деякі висновки. По-перше, правова культура стає ціннісним явищем в умовах формування та функціонування громадянського суспільства, оскільки співвідноситься з усіма іншими соціально-правовими цінностями. Процеси взаємозв'язку правової культури, розвиненої правосвідомості, поваги до права та сталої правомірної поведінки підсилюють своє практичне значення по мірі розвитку інститутів громадянського суспільства. По-друге, розвинене громадянське суспільство, спираючись на правові закони, принципи справедливості і моральності, знаходить здатність надійно контролювати соціальне та правове життя, своєчасно вносити необхідні корективи до відповідних сфер життєдіяльності людей з тим, щоб не допустити порушення стабільності і балансу в системі суспільних відносин під впливом тих чи інших протиправних акцій. По-третє, повноцінне життя людини в тій чи іншій мірі пов'язане з правом, спирається на правову основу громадянського суспільства. Кожний член цього суспільства, в кінцевому рахунку, повинен самостійно, активно, усвідомлено, цілеспрямовано освоювати складні лабіринти правової дійсності, пізнавати юридичні межі своєї свободи і свого гідного існування, і тим самим легітимно здійснювати необхідні дії і вести себе виключно правомірно, адекватно високому рівню правової культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев С. С. Право. Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с.
2. Иванов А. Н. Ценностные императивы правовой культуры социума / А. Н. Иванов // Философия права. – 2007. – № 5 (25). – С. 48-52.
3. Сальников В. П. Правовая культура: Теория государства и права. Курс лекций / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М.: Юрист. – 2001. – 776 с.
4. Соколова Н. С. Правосознание, правовая культура и правовое воспитание: Проблемы общей теории права и государства / Н.С. Соколова // Проблемы общей теории права и государства. Учебник для вузов / Под общ. ред. члена-корр. РАН, доктора юрид. наук, проф.

- В.С. Нерсесянца. – М.: Издательская группа НОРМА–ИНФРА М. – 1999. – 832 с.
5. Скакун О. Ф. Теория государства и права / О. Ф. Скакун. – Харьков.: «Консум». – 691 с.
6. Тодыка Ю. Н. Конституционные основы формирования правовой культуры [Текст] : монография / Ю. Н. Тодыка. – Харьков : Райдер, 2001. – 160 с.
7. Толпыкин В. Е. Правовая культура общества и личности как комплексная, системообразующая проблема философии права / В. Е. Толпыкин // Философия права. – 2009. – № 4 (35). – С. 35-36.
8. Фридман Л. Введение в американское право / Л. Фридман. – М.: Прогресс. – 1992. – 286 с.

УДК 340.1

**РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВА»,
«ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАКОНОДАВСТВА» ТА «ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА»**

Корнієнко В. В.,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
Харківського національного університету
внутрішніх справ, докторант

Анотація: Статтю присвячено вивченню понять ефективності права та ефективності законодавства, проведено їх розмежування і визначено відмінні й спільні риси між ними.

Ключові слова: ефективність права, ефективність законодавства, ефективність застосування права.

Аннотация: Статья посвящается изучению понятий эффективности права и эффективности законодательства, проведено их разграничение, а также определены отличительные и общие черты между ними.

Ключевые слова: эффективность права, эффективность законодательства, эффективность применения права.

Annotation: The research is dedicated to the exploring of the law and legislation effectiveness conceptions, their differentiation is made, distinctive and common features between them is also determined.

Key words: effectiveness of the law, effectiveness of the legislation, effectiveness of the application of the law.

«Ефективність права» була предметом багатьох наукових праць різних авторів щонайменше протягом останніх десятиліть. Проте, без вагань можна констатувати невичерпаність означеної проблематики й на сучасному етапі розвитку національного українського правознавства. До того ж не менш гостро стоїть ця проблема у сучасній юридичній практиці, оскільки докорінні зміни, що відбуваються останнім часом у правовій системі викликають появу багатьох факторів, котрі суттєво впливають як на рівень ефективності права, так і на рівень ефективності законодавства. Насамперед, маємо на увазі ситуацію, коли починає діяти той чи інший новий нормативний акт і ще не була накопичена практика його застосування.

Поряд із юридичною практикою, також і юридична наука у процесі свого розвитку формує нові висновки стосовно окресленої проблеми та багатьох інших проблем, пов'язаних з «ефективністю права». Відтак, серед цих проблем є ще і такі, котрі носять переважно теоретичний характер, але це не ізолює їх повністю від юридичної практики, і ні в якому разі не заперечується актуальність цих проблем у практичній сфері. В цьому разі йдеться, зокрема,

про доцільність чіткого розмежування понять «ефективність права» та «ефективність застосування права» (в літературі іноді фактично змішують ці категорії або ж не показують принципових відмінностей між ними). Також цілком доцільним вважаємо говорити стосовно потреби чітко розрізнити поняття «ефективність права» та «ефективність законодавства».

Аналіз тематики дисертаційних досліджень, які були захищені в Україні за роки її незалежності доводить не лише невичерпаність проблеми ефективності права, але й постійний приріст її актуальності.

Відтак, про значний інтерес науковців у галузі юридичних наук стосовно дослідження питань, пов'язаних із ефективністю права свідчать такі роботи: «Реформування правової системи України як засіб підвищення її ефективності» (автор Я. І. Ленгер), «Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності» (автор О. М. Мельник), «Ефективність норм кримінального права України у запобіганні злочинам» (автор І. О. Рощина), «Ефективність дії норм міжнародного гуманітарного права в їх еволюційному розвитку» (автор В. І. Дяченко) та багато інших.

Отже, проблематика пов'язана з «ефективністю права» потребує подальшого дослідження й саме